

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagykikindai Kiváltságos Kerületben

I. Fogalmi meghatározás

A „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” egy önálló önkormányzattal rendelkező, jórészt szerbek által lakott terület volt a Tisza folyó bal partján, Nagykikinda (szerbül Кикинда / Kikinda) környékén. A speciális jogállású terület fennállása 1774 és 1876 közé tehető. A magyar szakirodalom, nemcsak a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” elnevezést ismeri, hanem használatos még a „Nagykikindai Kerület”, illetve „Kikindai Kerület”, valamint a „Nagykikindai Szerb Kerület” elnevezés is.¹ A szerb szakirodalom elsősorban a „Великокикиндски привилеговани диштрикт”/ „Velikokikindski privilegovani dištrikt” fogalmat használja. A német szakirodalom viszont „Privilegierten Bezirk Groß-Kikinda” névvel jelöli az egykori szabad kerületet. Latinul a „Regio-privilegiatus Districtus Magnokikindiensis” kifejezés az ismeretes.²

II. Népesedéstörténeti előzmények

Nagykikinda keletkezésének pontos idejét meghatározni nem lehet, de területe feltehetően már a magyarok honfoglalása előtt is lakott volt. Az Árpád-korban Nagykikinda környékén elsősorban magyarok, besenyők, továbbá kunok éltek. A besenyők eredetére utal több településnév is. Többek között a közeli, ma Romániához tartozó – egykor Torontál vármegyei – Óbesenyő (Dudeștii Vechi), valamint a kevéssel távolabbi – egykor Temes vármegyei – Újbesenyő (Dudeștii Noi) falvak neve is.³

* Adjunktus, SZTE, ÁJK, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, IX. kötet (Meszr–Olt)*. Szent István Társulat, Budapest, 2004. 212. p.

² MITROVIĆ, MIRKO: *A Nagyikindai Koronakerület, mint a szerb nép privilégiumának egyik formája 1774–1817*. in: RADICS KÁLMÁN: *Vármegyék és szabad kerületek I-II.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27., Debrecen, 2001. 319–320. pp.

³ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete*. in: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, Tomus IV., Fasciculus 1-15., Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos

Nagykikinda kezdetben csak egy jelentéktelen bánági falu volt, amelyről az első adat (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387–1437) uralkodásának második feléből, 1423-ból maradt ránk. Akkoriban a települést „*Nagykeken*” néven jegyezték abban az oklevélben, amelyet a település akkori birtokosa, Berekszói Hagymás László számára állítottak ki. A vegyesházi királyok uralkodása (1301–1526) alatt – ahogy számos más település is az országban – egyik birtokos kezéből a másikba került. Népesedéstörténeti szempontból fontos évszám az 1426. év, mivel ekkor (Luxemburgi) Zsigmond királyunk sok más településsel Nagyikikindát is Brankovics György szerb despota (1429–1456) birtokába adta.⁴ Nagyikikindát az akkori oklevél „*Echehida*” néven említette. Brankovics birtoklása azért is meghatározó, mert Nagyikikinda környékére ekkor jelentősebb szerb bevándorlás irányult. A szerbek betelepődése a későbbi vegyesházi királyok regnálása alatt is folytatódott, lassan megváltoztatva ezzel a „nemzetiségi viszonyokat”.

Az I. (Hunyadi) Mátyás uralkodása (1458–1490) alatt – 1462. május 25-én – kelt oklevél „*Kökénd*” néven említi a település nevét. Ekkor is jelesebb szerb betelepedésről tudunk. Az előbbieken felsorolt dokumentumok megemlítik a Nagyikikinda környéki településeket is, így „*Hollós*”, „*Galád*”, valamint „*Vámhalom*” falvakat. Ezek kezdetben önálló községek voltak, azonban idővel – a török pusztítások miatt – nemhogy rangjukat, hanem népességüket is elveszítették. A későbbiek folyamán már csak Nagyikikinda határrészei voltak.⁵

Nagyikikinda és környéke 1551. szeptember 18-án került török kézre, ekkor hódolt be Galád, illetve Horogszeg erőssége, valószínűleg Nagyikikinda népessége is követte az előbbieket példáját. Fekete Gyula az alábbiakat közli a korabeli viszonyokról: „*S nemso-kára ezután, a királyi kamara adóbehajtója azt jelenti, hogy itt minden elpusztult. A vármegyében sem alispán, sem szolgabírák nincsenek, a községek nagyobb része romokban hever. Ezek között volt Nagyikikinda is. Az első, a magyar Nagyikikindának élete itt bevégeződik. A lakosok vagy elmenekültek, vagy rakásra ölettek. Hajlékaik is a földdel egyenlővé lettek. Százötven esztendeig ült e területen a török. E hosszú idő alatt minden elpusztult itt. Még maga az anyaföld is elvadult. A megye nagy része mocsaras, vizes területté lett. Különösen a Nagyikikindától délre fekvő területek valóságos mocsártengerré változtak. Másfélszáz esztendei nagy nyomorúság után az első nagy változást 1697.*

bizottsága, Szeged, 2004. 211–212. pp., REISZIG EDE: *Temes vármegye községei*. in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Temes vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1913. 120. p.

⁴ Az adományozás azért jöhetett létre, mert Brankovics György (Đurađ Branković) Szerbia „maradék” területét – amelyet még nem foglalt el a török sereg – Magyarország fűhatósága és védelme alá helyezte a további török hódítások megakadályozása végett. Itt elsődlegesen a „kulcsfontosságú” Nándorfehérvár (Beograd) és Galambóc (Golubac) vára bírt jelentőséggel. Brankovics György elődje – és egyben nagybátyja – Lazarevics István (Stefan Lazarević) szerb fejedelem (1389-től 1427-ig) és despota (1402-től 1427-ig), a (Luxemburgi) Zsigmond iránti hűségéért jelentős birtokokat kapott Magyarországon. Birtokai voltak a történelmi Szatmár vármegyében (többek között Szatmár, Németi, Felsőbánya, Nagybánya városok), továbbá a történelmi Bihar, Szabolcs vármegyében, valamint a Bánországban. Továbbá az ő kezében volt Debrecen és Hajdúböszörmény is, hogy csak a legjelesebb birtokokat említsük. Brankovics „örökségét” 1426-ban Tatán vette át a szerb területekért cserében. PÁLOSFALVI TAMÁS: *A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban*. História, História Alapítvány, 2010, 1–2. szám, Budapest. 6–9. pp.

⁵ FEKETE GYULA: *Nagyikikinda*. in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 583. p.

szeptember 11. napja hozta. Ekkor törték össze Zentánál a török hatalmat. A második nagy szabadulási nap 1716. október 13., a mikor Temesvár bevételével az egész Délvidék megszabadult a török járom alól.”⁶ Azonban ekkor már késő volt. Magyar szempontból a Bánság elveszett. Területe jórészt kihalt, elnéptelenedett, a felszabadulás idején csak két népcsoport élt itt jelentősebb számban; nyugaton – így Nagykikinda környékén is – a szerbek, keleten, jórészt a bánsági hegyekben, pedig a románok.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy korábban I. (Habsburg) Lipót magyar király (1657–1705) – miután 1690. április 6-án általános felkelésre hívta fel a balkáni népeket, így a szerbeket is –, a vesztés osztrák hadakkal Magyarországra menekülő III. Csernovics Arzén (III. Arsenije Csarnojevics) ipeki pátriárka vezette 37 ezer szerb családnak (közel 80 ezer főnek) 1690. augusztus 21-én, 1691. december 11-és és 1695. március 4-én jelentős kiváltságokat adományozott.⁷ I. (Habsburg) Lipót kiváltságait abban a hitben adományozta, hogy a szerbek magyarországi tartózkodása csak ideiglenes és miután a törököket kiszorították Szerbia területéről azok visszatérhetnek szülőföldjükre, ahol egyházi és világi előljáróik kormányzata alatt régi szokásaik szerint élhetnek. Ezt, az egyébként reális feltételezést, az 1699. január 22-én megkötött karlócai béke gyorsan szertefoszlatta. Szerbia nem szabadult fel a török iga alól, a Magyarországra bevándorolt szerbek is maradtak.

Nagykikinda nevével a pozsareváci béke évében, 1718-ban találkozunk újra, ekkor gróf Claude Florimond de Mercy de D’Argenteau, a Bánság első kormányzója (1716–1734) javaslatot terjesztett III. (Habsburg) Károly magyar király (1711–1740) elé, aki azt 1718. szeptember 12-én elfogadta. A javaslat az osztrák kézbe került Temesi Bánságot 13 kerületre, illetve hat katonai századvidékre osztotta fel.⁸ Az egyik katonai század székhelye és állomáshelye Nagykikinda lett. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az 1723. évi – gróf Mercy-féle – császári térkép szerint, amely a Bánságról készült maga Nagykikinda még nem szerepelt rajta, csak mint pusztá, lakatlan hely.

A Temesi Bánság fennállásának első felében – 1718 és 1751 között – katonai igazgatás alatt állt. Első intézkedések a tartomány újraélesztésére és – a várható török betörések elleni – megerősítésére vonatkoztak. Ekkor rohamosan emelkedni kezdett a szerbek lélekszáma Nagykikinda környékén. Ezt a tényt elősegítette még, hogy 1751-ben III. (Habsburg) Károly utódja, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) feloszlatta a tiszai és marosi határvidékeket, ahol számos szerb család élt. A szerbek elvándoroltak a Tisza, illetve a Maros folyók mellől és egy részüket Nagykikindára és kilenc környék-

⁶ FEKETE 1912, 584. p.

⁷ „E kiváltságleveleknek közös tartalma az, hogy a pravoszláv egyház számára önkormányzatot biztosítanak, lehetővé teszi, hogy az egyházi és világi rendek kongresszusain válasszák a szerb egyház fejét. A főpapnak megengedik, illetve elismerik, hogy rendelkezessen a pravoszláv püspökök, papok, szerzetesek, templomok és kolostorok felett. Engedélyezik nekik a régi naptár használatát, mentesítik az egyházi személyeket a tized, az adó és a beszállásolás alól. A 2. kiváltságlevél többlete az, hogy az utód nélkül elhalt hívő vagyona az egyházra száll és hogy a szerbek nemcsak egyházi, hanem világi ügyekben is főpapjuktól, a pátriárkától függenek. A 3. kiváltságlevél többlete pedig az, hogy a tizedfizetés alóli mentességet kiterjeszti minden pravoszláv hívőre, azzal, hogy ők kötelesek eltartani papjaikat és püspökeiket.” HEGEDŰS ANTAL: *A kiváltságolt szerb nemzet a XVIII-XIX. században Magyarországon*. in: ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1991. 111. p.

⁸ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, XIII. kötet (Szentl-Titán)*. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 123. p.

beli településre telepítették, úgy, hogy a családokat, rokonokat lehetőleg ne szakítsák el egymástól. A tíz település szerbsége az új településeiken ugyanolyan korlátlan tulajdonjogot szerzett, mint egykoron lakóhelyén.⁹

A községek benépesítésének pontos szabályai voltak. Meghatározták, hogy milyen zélesek lehetnek a főutcák, a mellékutcák, a házak milyen messzire lehetnek egymástól. Mindez a tűzvész megelőzése szempontjából volt fontos. Ugyanakkor arról is rendelkeztek, hogy a templomnak, a plébániának és a kocsmának a falu központjában kell lennie.¹⁰

A szerb kérdés a Habsburg uralkodók számára akkoriban fontos volt, amely tény az is bizonyítja, hogy 1751. szeptember 22-én létrehozták Bécsben az „*Illir Udvari Kancellaria*” intézményét, amely, mint császári hatóság a szerb községek jogi, oktatási és egyéb (pl. földosztás) ügyeivel foglalkozott.¹¹ Ugyanakkor a szerbeknek is élet-halál kérdése volt jogaik biztosítása, mivel a tiszai és marosi határőrvidék megszüntetésével, ottani helyben maradásuk jobbágysorba süllyedéssel fenyegetett. Ezért a szerbek tömeges elvándorlása megkezdődött, amely három irányban volt megfigyelhető:

1, Egyfelől az ország déli végeire irányult, főképp a Szerémség területére, ahol jogaikat és „grancsár” (határőr) életformájukat továbbra is megtarthatták.¹²

2, Másfelől a szerbek egy jelentősebb hányada Oroszországba vándorolt és ott telepedett le, ahol saját településeket hoztak létre.¹³

3, A harmadik csoport pedig a Bánság területére, Nagyikinda környékére költözött,¹⁴ itt síkra szállt, a katonáskodás révén megszerzett jogaik megzörzéséért. Az osztrákok szem előtt tartva a török fenyegetést, továbbá a hadsereg szükségleteit, valamint, hogy a további elvándorlást megakadályozzák egy addig példátlan, jelentős kiváltságot adtak a szerbek kezébe.¹⁵

III. A Nagyikindai Kiváltságos Kerület jogállása (1774-1876)

Mária Terézia királynő kiváltságlevéllel örvendeztette meg a nagyikindai és a környékbeli szerbeket, amely sok tekintetben a magyarországi nemzetiségek sorában is egyedülállónak mondható. Uralkodásának vége felé, 1774. november 12-én elrendelte az „*Nagyikindai Kiváltságos Kerület*” felállítását. Ezzel a rendelkezéssel jelentős önkormányzattal rendelkező szerb terület jött létre Magyarországon. A kerület saját címet kapott, amely leírása a következő: „*vörös mezőben, zöld alapon, jobbra haladó, koronázott arany oroszlán, kiöltött piros nyelvvel, fölötte összefont vesszőkkel; baljában le-*

⁹ MITROVIĆ 2001, 321. p.

¹⁰ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 15. p.

¹¹ FEKETE 1912, 584–585. pp.

¹² GAVRILOVIĆ, SLAVKO: „*Popis Podunavske vojne granice 1722-1723. godine*”. Istraživanja br. 12. Novi Sad, 1989, 53. p.

¹³ KOSTIĆ, MITA: *Srpska naselja u Rusiji: Srbija i Slavonesrbija*. Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1923. 81–88. pp.

¹⁴ GAVRILOVIĆ, SLAVKO: *Srbi u Ugarskoj i Slavoniji od austro-turskog rata 1737-1739. do kraja XVIII veka*. Istorija Srpskog naroda, Beograd, 1986. 198. p.

¹⁵ MITROVIĆ 2001, 322. p.

vágott török főt tart hajánál fogva”.¹⁶ A címer a kerület pecsétjén is szerepelt, amelyet még az alábbi körirattal toldottak meg: „*Sigill, des kaiserl. königl. privileg. Kikindaer Distrikts.*”¹⁷ A kiváltságos szerb kerület tíz települést számlált. Központja: Nagykikinda, amely inkább falusias jellegű volt, mégis 10.491 lakost számlált. A további falvak Vrányova (Aracs), Basahíd, Karlova, Kumán, Melence, Mokrin, Ókeresztúr, Tarros (Tiszatarros) és Jozefova (Torontáljózseffelva) voltak. A kiváltságos terület kiterjedése: 19 osztrák mf², azaz 1 100 km² volt.¹⁸

Az uralkodónő által adományozott kiváltságlevél a következő – fontosabb – jogokat tartalmazta.¹⁹

1. Tulajdonjog azon földek felett, melyeket letelepedésük óta bírtak, műveltek, vagy bármi módon használtak;²⁰
2. Mentesség az ingyen robot és fuvarozás, valamint katonabeszállások alól.²¹
3. A dézsma (tized) pénzben történő megváltása.²²
4. Törvénykezési jog polgári és bűnvádi ügyekben.²³
5. Teljes autonómia a községi jogok adományozásában idegen adózók számára.²⁴
6. Jog a „*Nagykikindai Kerület*” név viselésére, valamint
7. a saját címer- és pecséthasználat joga.²⁵
8. Kiváltságok elnyerése az italmérési, a sör- és szeszfőzési, továbbá a malom-, és mészárszéki jog, valamint a halászat kapcsán.²⁶
9. Ígéret arra, hogy „*a Kerület lakossága soha nem lesz eladva, elzálogosítva vagy más módon elidegenítve*”,²⁷ amennyiben a Bánságot felosztanák magánbirtokokra, akkor a községeknek jogukban áll „*megváltani magukat olyan becsült vagy valós áron, melyeket mások felkínálnak, elsőbbséget élvezve az említettek előtt.*”²⁸
10. Rossz termés, háború, valamint éhínség idején a Kerület köteles volt az állam számára előre meghatározott áron gabonafélét és egyéb élelmet szállítani 6.000 Ft értékben.²⁹

¹⁶ FEKETE 1912, 585. p.

¹⁷ FEKETE 1912, 585. p.

¹⁸ DIÓS – VICZIÁN (szerk.) 2004. 292. p.

¹⁹ STAJIĆ, VASA: *Velikokikindski dištrikt 1776-1876*. Matica Srpska, Novi Sad, 1950. 35–43. pp.

²⁰ A szántóföldek, amelyek kitűnő minőségűek voltak, a másodosztályú földek közé lettek sorolva és tulajdonosaiknak ennek megfelelően kellett adózniuk. Továbbá a gyengébb minőségű földeket, szikes területeket, réteket megkapták „árendába”. MITROVIĆ 2001, 324. p.

²¹ STAJIĆ 1950, 39. p.

²² A szabadságlevél értelmében a kerület az első 15 évben megválthatta a tizedet évi 9 000 Ft ellenében. MITROVIĆ 2001, 324. p.

²³ FEKETE 1912, 585. p.

²⁴ Itt csak római, valamint görög katolikus, továbbá pravoszláv „idegenek” jöhettek szóba, mivel ők voltak a „törvényes vallás” képviselői... MITROVIĆ 2001, 325. p.

²⁵ FEKETE 1912, 585. p.

²⁶ STAJIĆ 1950, 40. p.

²⁷ MITROVIĆ 2001, 325. p.

²⁸ MITROVIĆ 2001, 325. p.

²⁹ MITROVIĆ 2001, 325. p.

A kiváltságlevél megerősítette továbbá Nagyikinda település azon jogát, hogy évente két országos vásárt tartson. Ezzel jelentős mértékben elősegítve a település városiasodását.³⁰

A privilégiumlevél értelmében a Kerület közigazgatási és bíraskodási önkormányzata a kerület magisztrátusában testesült meg. Ez azonban a temesvári kamarai adminisztrációnak volt alárendelve. Ennek megfelelően a magisztrátus ülésain mindig jelen volt az uralkodó által kinevezett biztos, aki felügyelte és irányította a tanácskozás menetét és annak döntéseit.³¹ A szerb tagokból álló kerületi magisztrátus – a hűségeskü letételével – 1776-ban lépett hivatalba. Ugyanebben az évben a szerbek Karlócán – a szerb ortodox egyház központjában – intézkedtek az ortodox hitélet igazgatási és liturgikus háttéréről is.³²

A kiváltságos kerület létrehozása nagy siker volt a szerbek szemében,³³ ugyanakkor a „mindennapi élet” nem volt zavartalan. A kerületi magisztrátusnak folyamatos harcot kellett vívnia egyfelől a temesvári kamarai adminisztrációval, amely az élet minden területén próbálta érvényesíteni akarátát, másfelől a Kerületet minden irányból „szorongató” magyar földesurakkal. A kerületi magisztrátus a legkeményebb „csatákat” a beodrai Karátsonyi családdal, a kisoroszi Csarnojević-tyekkel, valamint a nagyszentmiklósi székhelyű gróf Nákó családdal vívta, akik a Kerület birtok- és más kiváltságos jogait támadták. Azonban a Kerület legveszélyesebb ellenfelének az újból megszervezett Torontál vármegye számított.³⁴

Mária Terézia 1778. június 6-án ünnepélyes esküt tett a magyar rendeknek arra, hogy az 1751 és 1778 között már osztrák közigazgatási – kincstári – igazgatás alatt álló Temesi Bánságot visszaadja Magyarországnak. Ez azt jelentette, hogy – a határőrvidék kivételével – visszaállították a magyar vármegyerendszert, újjászervezve Torontál, Temes és Krassó vármegyéket. Ettől kezdve a Nagyikindai Kiváltságos Kerület teljes területét – a tiszai határt nem számítva – Torontál vármegye vette körül.³⁵

A szerbek szempontjából nemzetiségi téren sem volt ideális a helyzet. A 18. század végére – a szerbeken kívül – más nyelvű és vallású lakosok is letelepedtek a Kerület területén, elsősorban a városias képet mutató Nagyikindán. Elsősorban a német nyelvű, római katolikus családok betelepődése volt megfigyelhető. A németek leginkább a különböző ipari munkát honosították meg. Majd kezdetét vette a zsidó családok betelepülése is, akik kereskedelemmel foglalkoztak. A felvilágosodásnak köszönhetően, a napóleoni háborúk után a felekezeti életben is változások történtek. A római katolikus és a görögkeleti felekezet képviselői mellé – a 19. század folyamán – betelepődtek a protestáns felekezetek képviselői is. Előbb – a század elején – az ágostai hitvallású evangélikus egyház jelent meg, majd – a század végén – a református egyház tagjai is leteleped-

³⁰ FEKETE 1912, 585. p.

³¹ STAJIĆ 1950, 112–118. pp.

³² FEKETE 1912, 585. p.

³³ KARAMAN, IGOR: *Putovanje grofa Telekija Kroz Banat, Bačku i Slavoniju krajem 1794-. godine*. Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 23., Novi Sad, 1959. 75–87. pp.

³⁴ RAJKOV, MILIVOJ: *Istorija grada Kikinde do 1918*. Pregled, Istorijski arhiv Kikinda, Gradski magistrat, Kikinda, 1968. 75–77. pp.

³⁵ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 428–429. pp.

tek a városban. A falvak népessége még mindig szerb többségű, illetve szerb görögkeleti vallású volt.³⁶

A „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” magisztrátusa – 1778 után, Torontál vármegye felállításkor – elsődleges feladatának azt tekintette, hogy kiváltságait a megyei és állami hatóságok által ismét elismertesse. Idővel a viszonyokat oly módon rendezték, hogy „a Kerületnek mindenben a magyar törvényekhez kellett igazodnia, kivéve azokat az ügyeket, amelyre a privilégium vonatkozik”.³⁷ Ugyanakkor a Kerület képviselője részt vehetett Torontál vármegye gyűlésein, a törökkanizsai járás szolgabírája kapcsolatot tartott a kerületi magisztrátussal és megküldte neki a Magyar Helytartótanács rendeleit. Ettől függetlenül a két fél között – a Kerület fennállásáig – folyamatosak voltak az „ütközések”. A tekintetes vármegye ahol lehetett, arra törekedett, hogy a területet minél inkább hatása alá vonja, és emiatt köztük hol nyílt, hol titkolt harc volt megfigyelhető.³⁸

A „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” életét súlyos belviszályok zavarták, főképp akkor, amikor a magisztrátus tagjai egyre többször kezdtek a „saját zsebükre” dolgozni.³⁹ Különös példája volt ennek az un. „überlandföldek” esete. Az „überlandföldek” olyan területek voltak, amelyek eredetileg a temesvári kamara tulajdonában álltak és erre a Kerületnek – a meghatározott feltételek mellett – csak haszonélvezeti joga volt.⁴⁰ Az „überlandföldek” kapcsán fontos megjegyezni, hogy a szerbek letelepedésükkor nem tudtak minden földet birtokba venni. Főképp Nagykikindától délre feküdtek olyan – hatalmas – területek, amelyek mocsaras, nádas, kezdetben hasznavehetetlen és – a málária és a rablók miatt – veszélyes területnek is minősültek.⁴¹ Ezeket a területeket idővel lecsapolták, kiszáritották, majd pedig a szerbek művelés alá fogták. Nem is volt ezzel baj a napóleoni háborúig, mivel addig a földnek nem volt igazán értéke,⁴² de azt követően – a gabonakonjunktúra miatt – a földárak az égbe szöktek.⁴³ Nem elhanyagolható szempont, hogy a történelmi Magyarország legmagasabb aranykorona értékű földjei – történelmi Bács-Bodrog vármegye mellett – a Bánságban, így főképp a torontáli régióban húzódtak. Ekkor a temesvári kamara, valamint a környékbeli magyar földbirtokok próbálták ezeket a földeket megszerezni; szabályos földéhség, illetve verseny keletkezett. Másfelől nem elhanyagolható szempont volt az sem, hogy ezeknél a területeknél a magisztrátus tagjai sokszor saját családjaiknak, rokonaiknak, illetve annak jutattak földet, aki „csúszópénzt” adott. Így nem volt ritka, hogy olyanok kaptak földet, akik nem is foglalkoztak földműveléssel, mindössze, csak a gazdaságnak ezt a felszálló ágát akarták „meglovagolni”. Emiatt a Kerületben a századfordulón már nem voltak ritkák a zavargások. Így bukott meg a szerb Vrányova (Aracs) előljárósága is még 1777-ben.⁴⁴

³⁶ FEKETE 1912, 590–593. pp.

³⁷ MITROVIĆ 2001, 327. p.

³⁸ RAJKOV 1968, 62. p.

³⁹ STAJIĆ 1950, 47–107. pp.

⁴⁰ RAJKOV 1968, 58–59. pp.

⁴¹ GYÉMÁNT 2004, 219. p.

⁴² LEBL. ARPAD: *Prilog istoriji agrarnog pitanja u Vojvodini 1848-1849*. Prilozi za političku, kulturnu i privrednu istoriju Vojvodine. Zbornik Državnih arhiva Vojvodine, 1., Novi Sad, 1954. 15. p.

⁴³ RAJKOV 1968, 72. p.

⁴⁴ MITROVIĆ 2001, 329. p.

A szerbség érzékelve a belső feszültség és a külső nyomás súlyosságát, orvosoltatni akarta a problémát. Ezért – a 19. század elején – deputációt menesztett Bécsbe, immáron I. (Habsburg) Ferenc magyar királyhoz (1792–1835), akinél a korábbi kiváltságok megerősítése mellett új kérésekkel is előálltak. Egyfelől az „*überlandfölder*” problémájának megoldását, a puszták felosztását (mivel a népesség száma nőtt), a tized egy öszszegben történő megváltását kérték, illetve azt, hogy a Kerület főbb hivatali élére csak szerbeket nevezhessenek ki. A problémás kérdéseket még 1807-ben sem sikerült rendezni, amikor I. (Habsburg) Ferenc maga is felkereste a Kerületet. Új szabadalomlevelet csak 1817-ben, ami visszalépés volt. Egyfelől kimondta, hogy a Kerület hivatalaiba nem szerb is választható, továbbá a magisztrátus három tagja származhat Kerületen kívüli területről is. A császár elrendelte a katonaság kötelező ellátását, nyilvános munkák elvégzését a Kerület területén. Súlyos „*érvágás*” volt, hogy a Kerület ügyeire már külön királyi és kamarai biztos felügyelt, aminek következtében kettős hatalom alakult ki a kerületben. Megnyíltak a lehetőségek arra is, hogy más népcsoportok tagjai, valamint a nem pravoszláv vallásúak is betelepülhessenek a Kerület területére, amely elsősorban Nagy-kikindát érintette. A szerbeknek továbbra is mindig készenlétben kellett állnia „az oltár, a haza és a királyság” védelmére...⁴⁵

Az előbbiekből kitűnik, hogy a császári udvar nem tekintette fontosnak a kikindai szerbek jogainak megerősítését, sőt a magyar vármegyei hatóságnak kedvezett. Ez megnyilvánult abban is, hogy az 1817. évi privilégiumlevél magyarul íródott. Gyakorlatilag a szerbek által korábban elnyert szabadalmakból alig maradt valami!⁴⁶ A helyzet csak azért nem tűnt – még – súlyosnak, mert a 19. század elején a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésének hatására gazdasági konjunktúra alakult ki, ami a szerbséget, főképp a nagykikindaiakat előnyösen érintette. Ezért minden „csendes mederben” haladt egészen 1848 tavaszáig.

Mint ismeretes – az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején – az osztrák hatalom feltűzelte a magyarországi nemzetiségeket a „magyar ügy” ellen. Annak ellenére, hogy a szabadságharc csak 1849 szeptemberétől indult, a Délvidéken a szerbek már áprilistól forrongtak és több helyen szörnyű tragédiákra került sor. A szerbek egyebek mellett legfőbb célkitűzésükért, egy „szerb vajdaság” kiharításáért szálltak síkra, amelybe a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” is beletartozott volna. Az első fegyveres összetűzések is jórészt Nagykikindán jelentkeztek. Már 1848. április 23-án – húsvét vasárnapján – Karlócáról a magyar uralom ellen és a szerb szabadság mellett szóló röpiratok érkeztek a helyi szerbséghez. Másnap, április 24-én szerb népfelkelés tört ki a városban.⁴⁷ Fekete Gyula a következőket írja a véres tragédiáról: „*Délután 3 órakor a harangokat félreverték és a nép fegyverekkel, kaszákkal, villákkal rohant a vagyonosabb lakosokra. A megrémült lakosok menekültek. A városban mindenfelé rémes jajgatások, lövések, káromkodások voltak hallhatók: «Üssétek agyon az urakat, a magyarokat és németeket!».*”⁴⁸ A sors iróniája, hogy a szerbek által kirobbantott vérengzés még a saját-

⁴⁵ STAJIĆ 1950, 162. p.

⁴⁶ MITROVIĆ 2001, 332. p.

⁴⁷ ALEXICH BOGOLYUB: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig.* in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 456. p.

⁴⁸ FEKETE 1912, 585–586. pp.

jaikat sem kímélte, szerb áldozatokat is követelt. „A szerencsétlen áldozatok között voltak Csuncsits János és Iszakovits Sándor kerületi tanácsnokok, mindkettő kikindai származású szerb.” Mindkét szerb előljárót brutális kegyetlenségek között végezték ki, amelynek részleteitől eltekintünk, habár Fekete Gyula részletesen leírta. Az indulatok továbbra is tomboltak: „A dühöngő nép a börtönöket felnyitotta, a rabokat azokból kihozta. Ekkor megindult a rettenetes rablás, gyűjtogatás. Betörték a jobb lakásokba, azokban minden bútort összetörték, minden írást, okmányt, értékpapírt széttéptek. Ezt tették a hivatalokban is. A városban mintegy 70 huszár volt állomáson. Ezek kivonultak ugyan a lázadók megfékezésére, de a nagy tömeg ellen tehetetlenek bizonyultak. A katonák közül is kettő áldozatul esett. Harmadfél napig tartott a rettenetes dúlás, rablás, pusztítás. Kiss Ernő ezredes jött három ezred katonasággal; össze akarta lövetni a várost, de ettől a szándékától Karátsonyi László – Torontál vármegyei – főispán kívánságára – s hogy ártatlanok is ne lakoljanak – elállott.”⁴⁹ A népfelkelés – ami gyakorlatilag inkább lincselés és rablás volt – vezetői látva a következményeket, nem várták meg a felelősségre vonást, elmenekültek a városból, de rajtuk kívül még így is több száz rabló garázdálkodott Nagykikindán. Ezek jó részét, különösen azokat a vezetőket, akiket sikerült elfogni, a később felállított rögtönítélő bíróság elítélte, majd kivégeztette.

A Kerület falvaiban nagyobb atrocitások nem voltak, mivel azok továbbra is jórészt ortodox szerbek által lakott települések voltak. Nagykikinda később is a szerb megmozdulások egyik központja maradt. A szerb felkelők 1848. október 14-én ismét elfoglalták a várost, de Damjanich János tábornok seregével kiverte a szerb martalócokat a településről. Közel fél év múlva, Perczel Mór tábornok 1849. április 24-én Nagykikindánál verte meg Todorovics osztrák tábornokot, amely vereséggel a délvidéki szerbek ereje végleg megtört.

A szabadságharc leverése után az osztrák hatalom állta az ígérését; megadta a szerbek kívánságát: 1849. november 16-án I. Ferenc József magyar király (1848–1916) császári páténszel létrehozatta az un. „Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot”. „A magyar törvénykezés hatálya alól kivonva [...] uralkodói önkénnyel, újgyarmatosító szándékkal hozták létre: Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyéből, Szerém vármegye rumai és újlaki járásaiából, függetlenül Magyarországtól, a bécsi igazgatás alatt.” [...] „A „szerb vajdaság” létesítése és elnevezése a magyarokat megalázta, a horvátokat elkeserítette, mivel kevesebbet kaptak a szerbeknél. Az a szerbeknek is csalódást, törekvéseik és áldozataik kijátszását jelentette, hogy szerb vajda helyett a területet Temesvárt szervezett helytartóságról osztrák katonai helytartó igazgatta, német nyelvvvel és az osztrák jog szerint, mint az örökös tartományokban. A kb. 1 400 000, egymással is békétlen lakost (közte 241 000 magyart, 325 000 svábot és 395 000 oláhot) megalázni, s a névleges többségnek a 407 000 ott lakó görögkeleti szerbnek alárendelni az összbírodalom szempontjából is hibás politika volt.”⁵⁰ A tartományt öt kerületre osztották, egy-egy kerületi előljáróval az élen. Minden kerület központjában törvényszék is volt. A „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” továbbra is egy kerületet alkotott, külön törvényszékkal.

⁴⁹ FEKETE 1912, 585–586. pp.

⁵⁰ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, XII. kötet (Seq–Szentl)*. Szent István Társulat, Budapest, 2007. 534. p.

I. Ferenc József, ahogy létrehozta, olyan módon, uralkodói páténszel – 1860. december 27-én – megszüntette a „Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot”, amely a szerbek tiltakozását vonta maga után. Azonban a hatalom ezzel nem törődött, ekkor döbbenet rá a szerbek, hogy törekvéseiket Belgrád felé fordulva tudják csak elérni.

A szerbek kiábrándultságát már az sem orvosolta, hogy a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” az 1870. évi XLII. törvénycikk értelmében önálló törvényhatóság lett. Ekkor a területe már csak 8,06 m² volt. Közigazgatásilag pedig három járásra, ezen belül tíz falura és három pusztára tagolódott. Lakosainak száma akkoriban 62 209 fő volt,⁵¹ akik jobbára a szerb ortodox egyházhoz tartozó szerbek voltak.

A szerbek kezdeti kudarca után jött a következő: az egységes megerendezés keretében belül 1876-ban az összes kiváltságos területet megszüntették Magyarországon. Az 1876. évi XXXVIII. törvénycikk a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” önállóságát is megszüntette és a történelmi Torontál vármegye területébe olvasztotta.⁵²

A történelmi Torontál vármegyén belül Nagyikinda továbbra is jelentős szerepet játszott, nemcsak mert megindult a város fejlődése – amelyet jórészt a vasúthálózatba történő bekapcsolódás biztosított a városnak –, hanem mert járási székhely lett, továbbá – mint Torontál vármegye legnépesebb települése – 1893-ban az un. „rendezett tanácsú város” címet is elnyerte. A további kilenc szerb település közül Basahíd és Mokrin a nagykikindai, Ókeresztúr és Jozefovo (Torontáljózseffelva) a törökkanizsai, Karlova, Kumán, Melence, Tarrós (Tiszatarrós) és Vrányová (Aracs) a törökbecsei járás része lett.⁵³ Így végződött a magyarországi viszonylatban egyedülálló, szerb önkormányzatú terület, a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” önálló léte.

IV. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

1. Nagyikinda – a terület központja

Nagyikinda (szerbül: Кикинда / Kikinda, a II. világháború végéig Велика Кикинда/ Velika Kikinda) múltjáról az előbbieken már több fontos részletet közöltünk. A város és környéke közel 2000 éve lakott helynek számít. Ezt bizonyítják a környéken folytatott régészeti feltárások.⁵⁴ A magyar honfoglalás előtt, a bolgár birodalom fennállása idején jórészt avarok éltek itt.⁵⁵

⁵¹ DIÓS – VICZIÁN (szerk.) 2004, 419. p.

⁵² HARASZTHY LAJOS: *Torontál vármegye története 1867-től a mai napig*. in: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 510. p., GYÉMÁNT 2004, 488. p.

⁵³ HARASZTHY 1912, 488. p.

⁵⁴ TAKÁCS MIKLÓS: *A középkori régészet a Vajdaságban 1918. és 1987. között*. in: *Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára*. Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem szakfolyóirata, 2006. III.-IV. szám. 150. p.

⁵⁵ JUHANI NAGY JÁNOS: *Honfoglalás előtt és után*. Magyar Elektronikus Könyvtár, 2002.: <http://mek.oszk.hu/02200/02248/02248.htm> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

A Magyar Királyság részeként a középkorban is lakott hely volt, magyarok, bese-nyők és kunok lakták a vidéket. Azonban a középkori Nagykikinda – amelynek korábban ismertetett nevei: „Nagykeken”, „Echekida” illetve „Kökénd” –, a török időszakban elpusztult. Mai neve 1718-ban jelent meg először a német „Gross Kikinda” formában, de még ekkor is lakatlan terület volt. A város az 1720-as években kezdett újranépesülni. A 18. század közepén feloszlott tiszai és marosi határőrvidékek területéről jelentős szerb bevándorlás irányult a településre, amit később német, zsidó és magyar bevándorlás követett. Az 1776-os esztendőől szegedi római katolikus magyar családok is letelepedtek itt.⁵⁶ A város 1774 és 1876 között, a már ismertetett, „Nagykikindai Kiváltságos Terület” székhelye volt, amely gazdaságilag és demográfiailag jelentős hatást gyakorolt a Nagykikinda életére. A városról – a 18. század legvégén – Vályi András a „Magyarország leírása” című könyvében a következőket írta: „Kikinda. Nagy Kikinda. Privilegiált mezőváros, és az innen nevezett kerületnek törvénytartó helye, földesura a Királyi Kamara, lakosai nagyobb részben rácok, magyarok, németek, és horvátok; óhitűek, és katolikusok, földje térséges, és igen hasznos, szarvas, és másféle marhákkal bővelkednek, nádja elég van, növendék erdeje, és szőleje meg lehetséges, fekszik Hegyes, és Mokrin helységekhez legközelebb, piacok Török Becsén, és Szegeden”.⁵⁷ Az 1848/1849. évi szabadságharc idején a város többször is jelentős összecsapások és tragédiák színtere volt. Nem sokkal később Fényes Elek – az 1851-ben megjelent – „geográfiai szótárában” – az alábbiak szerint – emlékezett meg Nagykikindáról: „Kikinda (Nagy-), Torontál vármegye csinos mezőváros, s főhelye a kikindai szabad kerületnek, mely hajdan katonai igazgatás alatt volt, de jelenleg is magának külön tanácsa s szép szabadalmi vannak; különben kamarai javadalom. Fekszik Nagybecskerekhez éjszakra 8, Szegedhez 7 mérföldnyire: 2 908 katolikus, 24 református, 74 evangélikus, 11 800 nem egyesült óhitű, 196 zsidó lakossal, kik nyelvökre nézve szerbek, németek s magyarok. Van katolikus és nem egyesült óhitű temploma, szép városháza, postahivatala, gyógyszerháza, vendégfogadója, epreskertje. Határa roppant kiterjedésű s igen termékeny; kevés erdeje, sok szőlőskertje van; szarvasmarhát, juhot nagy mennyiségben tart s 406 egész telket számlál. A kikindai szabad kerülethez még a következő népes helységek tartoznak: Mokrin, Franyova, Melencze mezővárosok, Kumánd, Basahid, Karlova, Josephova, Taras, Rác-Keresztur faluk s számos puszták. A kerület pallosjoggal él.”⁵⁸ A szabadságharc leverése után a „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” részeként létezett a „Nagykikindai Kiváltságos Terület”, amelynek központja továbbra is Nagykikinda volt. A város igazi fejlődése azonban csak 1850 után indult meg, amikor kiépült a Szeged-Nagykikinda-Zsombolya-Temesvár vasútvonal, majd a városnak összeköttetése lett Torontál vármegye székhelyével, Nagybecskerekkel is. Nagykikinda a 19. század végére Torontál vármegye legnépesebb településévé vált.

A gazdasági, a városi, illetve a kulturális élet fellendülése kedvezően hatott Nagykikindára. A város gabonakereskedelme szintén virágzott, jelentős volt malomipar és

⁵⁶ BÁLINT SÁNDOR: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1974/75 II., Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1976. 182–183. p.

⁵⁷ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országnak leírása, II. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

⁵⁸ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára*. Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851. 292. p.

marhatenyésztés. Az üzleti életet több pénz- és hitelintézet segítette. Ez így is maradt az első világháború kirobbanásáig. A város fejlődéséről Fekete Gyula a következőképp emlékezett meg: *„Ami magát Nagyikikinda városát illeti, ha valaki látogatóként jön a városba, feltűnik előtte a legtöbbször nyílegyenes, széles utcák sokasága, a melyek 5 kilométernyi hosszúságban futnak át a városon s ugyanilyen módon a keresztbe menő utcák is. Néhány évtizeddel ezelőtt Nagyikikinda még nagyon is falusias külsejű volt, de ez a kép évről-évre városiasabbá válik. Szép házak épülnek szerte a városban. A közép-pontban sok az emeletes ház is. Az utcák forgalma is azt mutatja, hogy a haladás útja megnyílt a város számára.”*⁵⁹

Nagyikikinda a dualista időszakban előbb Torontál vármegye nagyikikindai járásának a székhelyévé vált, majd – 1893-tól – rendezett tanácsú város lett. A városban volt járási szolgabírói hivatal, valamint csendőr- és szakaszparancsnokság is. Királyi törvényszék, járásbíróház és királyi közjegyzőség székhelyévé tették. A városi közigazgatás élén a polgármester állt, akit gyakran szerb származású lakosok közül választottak.⁶⁰ Azonban a képviselőtestületben, valamint a különféle hivatalok élén nemcsak szerb, hanem magyar, illetve német ajkúak is töltöttek be pozíciókat.

Nagyikikinda városában a közoktatás helyzete kiemelkedőnek volt mondható. A városban öt óvoda volt, valamennyi felekezet rendelkezett iskolával, amelyek fenntartását a város külön, erre a célra elkülönített összeggel segítette. A görögkeleti szerb iskola, amelyet 1819-ben alapítottak, jelentős bővítéseken esett át. Nem is csoda, hiszen a 20. század elején már közel 1200 gyermek járt a különböző évfolyamokra. A római katolikus magyar iskola 1812-ben alakult meg, azonban az oktatás nyelve csak 1878 óta volt magyar. A 20. század elején közel 1000 gyermek járt az intézmény különböző tagozataira. A városban működött továbbá evangélikus, református és még izraelita népiskola is. Az előbbieken említett intézményeket Nagyikikinda rendezett tanácsú város folyamatosan segítette, illetve biztosította a működésükhöz szükséges feltételeket. Volt a városban még községi és állami népiskola is, illetve gőzmalmi magán népiskola,⁶¹ állami polgári leányiskola, községi polgári fiúiskola, valamint állami főgimnázium.

Nagyikikindán a helyi sajtót hat lap szolgáltatta, ezek a következők voltak: a magyar nyelvű *„Felsőtorontáli Hírlap”*, valamint a *„Torontáli Hírlap”*, továbbá a német nyelvű *„Nagyikikinda”* és *„Grosskikindaer Zeitung”*, végül a szerb nyelvű *„Národni List”* és a *„Srbski Glas”*. Előállításukat öt nyomda biztosította.

A multikulturális közeg egyébiránt a színháztársulásban is megnyilvánult. A városnak külön szerb és magyar színtársulata volt, amelyet a város rendszeresen anyagilag is támogatt.

Felekezeti tekintetben a város népessége meglehetősen heterogénnek számított. Nagyikikinda legrégebb és legtöbb hívővel rendelkező felekezete a szerb görögkeleti egyház volt, templomuk – amely ma is a főtéren áll – 1773-ban építették, de tornyot csak 1797-ben kapott. Az ortodox templomot Szent Miklós (*„Sveti Nikola”*) tiszteletére

⁵⁹ FEKETE 1912, 589. p.

⁶⁰ Nagyikikinda rendezett tanácsú városának polgármesterei az első világháborúig a következők voltak: Telecsky Risztó (1893–1896), dr. Bogdán Zsivkó (1896–1910), majd pedig 1910-től Majnicszky Lukács töltötte be ezt a posztot. FEKETE 1912, 594. p.

⁶¹ Ebbe az iskolába elsősorban az ott dolgozók gyermekei jártak.

szentelték fel. A második legjelentősebb hívőszámmal rendelkező egyház a római katolikus volt. Az első római katolikus lakosok kincstári hivatalnokok és iparosok voltak. Vallási ügyeiket eleinte a beodrai plébános látta el. Az első templomukat 1783-ban építették, de a hívők lélekszámának növekedésével kicsinek bizonyult, ezért I. (Habsburg) Ferenc magyar király 1807-es látogatása alkalmával ígéretet tett egy nagyobb templom felépítésére. Az új templomot – amely ma is a város központjában található – 1811-ben építették és Assisi Szent Ferenc tiszteletére felszentelt szentelték fel. A protestáns egyházak csak a 19. században tudtak meghonosodni Nagyikindán. Előbb az ágostai hitvallású evangélikusok telepedtek be a 19. század elején, de anyaegyházzá csak 1840-ben váltak. Majd őket az 1880-as évek második felében a reformátusok követték. Az izraelita felekezet is jelen volt Nagyikindán. Fekete Gyula az alábbiakat közli róluk: „Az izraelita hitközség alakulásáról megállapítható, hogy 1800-ban Nagyikindán már volt hitközség, rabbival, tanítóval, előkönyörgővel. Ugyanakkor volt már szentegyletük is. 1880-ban épült a jelenlegi zsinagóga és iskola.”⁶²

A 19. század végén, a Pallas Nagylexikona a következő fontosabb statisztikai adatokat közölte a városról: „Nagy-Kikinda rendezett tanácsú város Torontál vármegyében, (1891) 3758 házzal és 22,768 lakossal (1850: 13 866), kik között 3 519 magyar, 5 719 német, 434 oláh s 12 855 szerb, hitfelekezet szerint 8 484 római katolikus, 13 207 görögkeleti, 144 ágostai hitvallású evangélikus, 117 helvét és 670 izraelita van.”⁶³

1. táblázat

Nagyikinda rendezett tanácsú város anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880 ⁶⁴	19 845	2 960	4 531	274	11 023	1 057
1890	22 768	3 519	5 719	434	12 855	241
1900	24 843	4 364	6 442	600	13 114	323
1910	26 795	5 968	5 855	436	14 148	388

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások

A statisztikai táblából kiolvasható, hogy a dualista állam népszámlálásai⁶⁵ (1880–1910) szerb többséget mutattak ki, jelentős német, illetve magyar kisebbséggel. A románság lélekszáma viszonylag elenyésző volt. Az 1890 és 1910 közötti időszakban, az „egyéb” kategórián, jobbra cigány, kisebb számban pedig szlovák anyanyelvűt kell érteni.

⁶² FEKETE 1912, 593. p.

⁶³ GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona, XII. kötet (Magyar-Nemes)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895. 536–537. pp.

⁶⁴ Az 1880. évi népszámlálásnál két kiegészítéssel kell élnünk. Egyfelől, abban az időben nem tüntették fel külön a szerb, illetve horvát anyanyelvűeket, hanem „szerbhorvát”-ként egyben jelentek meg a népszámlálási kiadványban. Mivel Nagyikindán kevés horvát élt, ezért ez a „megértést” nem zavarja. A másik, hogy „a beszélni nem tudók”-at – pl. csecsemők – külön kérdezték, ezt az „egyéb” kategóriában tüntették fel. A későbbiekben közölt, 1880-as anyanyelvi adatokat tartalmazó táblázatokra is a fentiek vonatkoznak.

⁶⁵ Az 1870. évi népszámlálás még nem vizsgálta az anyanyelvi összetételt, illetve megoszlást!

2. táblázat

Nagykikinda rendezett tanácsú város felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	19 845	7 122	11 858	124	86	653	2
1890	22 768	8 484	13 207	144	117	670	146
1900	24 843	9 664	13 808	205	269	777	120
1910	26 795	10 517	14 721	208	377	782	190

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások

„Nagykikinda rendezett tanácsú város” az 1920. június 4-én megkötött trianoni békediktátum értelmében az újonnan létrejött „Szerb-Horvát-Szlovén Királyság” – 1929-től „Jugoszlávia” – része lett.

2. Basahíd

Basahíd (Башаид / Bašaid) már az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékek idején is lakott helyként ismerték, akkoriban „Bosorhida” volt a település neve. Jelentősebb hely lehetett, mivel már „vásáros helynek” számított. A települést 1422-ben Brankovics György szerb despota birtokolta, ekkor feltételezhető, hogy már volt szerb lakossága is. A török kor elején, az 1560-as években még lakott, lakói elsősorban szerbek voltak. A 16. század végére a település elpusztult.

A 18. században, az 1723/1725-ös gróf Mercy-féle térképen még lakatlan helyként volt feltüntetve, de később Lovrin (románul Lovrin) környékéről szerbek érkeztek, akik megalapították a „Kiskikinda” nevű falujukat. Az 1751 és 1754 közötti években jelentős szerb bevándorlás történt, de nem sokkal később – 1777-ben – a kincstár az egész „Kiskikinda” falu lakosságát egy „Basahíd-pusztá” nevezetű helyre költöztette, amely nem feküdt messze „Kiskikinda” eredeti helyétől. Ekkor kapta a „Basahíd” nevet a település. A házakat már 1778-ban felhúzták és a szerbek azokat birtokba is vették.⁶⁶ Nem sokkal később Vályi András már az alábbiakat közölte Basahídról: „Bassahid. Elegyes falu Torontál Vármegyében, földesura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Neuzina, és Rác Ittebe faluktól nem messze, jó határa van.”⁶⁷ Meglepő, amit írt, mivel egyfelől „elegyes” falunak írja le Basahidat, másfelől pedig katolikusnak, holott a szerbek a szerb görögkeleti hitet követték. Ezt bizonyítja, hogy a szerbek görögkeleti templomát 1833-ban építették fel és Szent Miklós („Sveti Mihovil”) tiszteletére szentelték fel. Később is valószínűsíthető a szerb dominancia a faluban, mivel a település a szerb követelések mellett szállt síkra az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején. Ez

⁶⁶ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 22. p.

⁶⁷ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása, I. kötet*, A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1796. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

időben – 1849. április 24-én – Perczel Mór honvédtábornok, 9000 emberrel és 27 ágyúval, fényes győzelmet aratott a szerb felkelőkön. Ekkor Basahíd teljesen leégett és az egyházi és községi irományok is elpusztultak. Később az elesettek emlékére a szerb lakosság kegyeletből egy keresztet állított fel.

Pár évvel később Fényes Elek „geográfiai szótárában” következőket írta a faluról: „*Basahid, rácz falu, Torontál vármegyében, a kikindai szabad kerületben, Becskerekhez északra 4 1/2 mérföldnyire: 12 katolikus, 2684 nem egyesült óhitű, 14 zsidó lakossal, szép nem egyesült óhitű anyatemplommal, derék helységrházzal, 97 egész jobbágytelekkel. Lakosai igen jó lovakat tartanak, s híres kocsisok. Földesura a kamara.*”⁶⁸ Fényes megállapításában nem szerepelnek magyarok, illetve – nagyobb számban – katolikusok. Basahíd lakosságát 1873-ban és 1893-ban is súlyos kolerajárvány tizedelte meg. A település a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye nagykikindai járásának települése lett.

A Pallas Nagy Lexikonában az alábbiakat olvashatjuk a településről: „*Basahid, Bassahid, nagyközség Torontál vármegye nagykikindai járásában, (1891) 4 192 szerb lakossal; a nagykikindai takaré- és előlegező egylet fiókjával; ecetgyárral, postahivatallal.*”⁶⁹ Kevéssel később – 1912-ben – Reiszig Ede az alábbiakat közölte a településről: „*Basahid, a nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 835, lakosaié 4 665, akik túlnyomóan szerbek és görögkeleti vallásúak. Postája és távíróállomása helyben van; vasúti állomása Nagykikinda és Melencze.*”⁷⁰

3. táblázat

Basahid nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	3 757	111	153	12	3 281	200
1890	4 192	123	216	18	3 832	3
1900	4 245	105	243	–	3 895	2
1910	4 332	135	146	–	4 000	51

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

4. táblázat

Basahid nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	3 757	291	3 477	1	–	41	53
1890	4 192	238	3 853	1	1	46	53
1900	4 245	298	3 897	1	–	48	1
1910	4 332	226	4 056	5	–	43	2

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁶⁸ FÉNYES 1851. 232. p.

⁶⁹ GERÓ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona, II. kötet (Arafale-Békalen)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893. 702. p.

⁷⁰ REISZIG 1912. 22. p.

„*Basahid nagyközség*”, ahogyan a következőkben ismertetett települések is, az 1920. június 4-én megkötött trianoni békediktátum értelmében az újonnan létrejött „*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság*” – 1929-től „*Jugoszlávia*” – része lettek.

3. Jozefova (Torontáljózseffalva)

Jozefova (szerbül „Обилићево” / „Obilicevo”) másképpen „*Torontáljózseffalva*”, illetve „*Józseffalva*” a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” egyik legfiatalabb települése volt. Nevét Mária Terézia uralkodónő (1740-1780) fia és utódja, a későbbi II. József, a „*kalapos király*” (1780-1790) után kapta. A falut 1753. március 31-én alapították. Első lakói a megszüntetett tiszai és marosi határőrvidékről elvándorolt szerbek voltak.

Vályi András az alábbiakat írta a településről: „*Jozsefove. Rátz falu Torontál Vármegyében. Földesura a Királyi Kamara, lakosai óhitűek, fekszik a Tisza mellett, Szanádhoz, és Török Kanizsához nem messze, s a privilegiált Nagy Kikindai kerülethez tartozik, határa 4 fordulóra van osztva, földje térséges, és kövér marhákkal bővelkedik, erdeje nincs, szőleje kevés, halászatja is van, piaca Szegeden, nádja jó van.*”⁷¹ Törökkanizsa, valamint más magyar falvak közelsége a következő időszakban eredményezett némi magyar bevándorlást, amelyről már Fényes Elek „*geográfiai szótárában*” is az alábbiakat olvashatjuk: „*Josephova, rác-magyar falu, Torontál vármegyében, a kikindai szabad kerületben, Török-Kanizsához közel a Tisza mellett: 180 katolikus, 2 református, 1092 nem egyesült óhitű, 20 zsidó lakossal, óhitű anyateplommal, 64 egész telekkel. Földesura a kamara.*”⁷² A település a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökkanizsai járásának települése lett. A szerbek görögkeleti templomát 1852-ben építették.

Reiszig Ede az alábbiakat közölte a faluról: „*Józseffalva, azelőtt Torontál-Józseffalva, a Tisza mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 433, lakosaié 3120, kik közül 1920-an római katolikus magyarok és 1200-an görögkeleti szerbek. Postája, távírója és vasúti állomása Törökkanizsa.*”⁷³

5. táblázat

Jozefova (Torontáljózseffalva) nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	2 062	898	56	10	1 012	86
1890	2 273	1 166	49	2	1 053	3
1900	2 429	1 285	27	1	1 112	4
1910	2 962	1 653	33	9	1 259	8

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁷¹ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása, II. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

⁷² FÉNYES 1851, 232. p.

⁷³ REISZIG 1912, 58. p.

Jozefova (Torontáljózseffalva) volt az egyedüli a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” tíz települése közül, amely idővel magyar többségű lett. Ebben mindenképp szerepet játszott sajátos földrajzi fekvése, nevezetesen az, hogy szinte teljesen egybeépült a járási székhellyel a magyar többségű Törökkanizsával. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a történelmi Torontál vármegye járásai közül a leginkább magyar éppen a törökkanizsai volt, amely számos magyar falunak is otthont adott.

6. táblázat

Jozefova (Torontáljózseffalva) nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Agostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2 062	916	1 069	8	3	66	
1890	2 273	1 137	1 060	3	5	60	
1900	2 429	1 231	1 111	2	15	62	
1910	2 962	1 573	1 273	20	40	50	

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Habár a Borovszky-féle Torontál vármegyéről szóló monográfia nem szól róla, de a Jozefován (Torontáljózseffalván) élt jelentős számú római katolikus hívő feltehetően a Törökkanizsán álló, Sárkányölő Szent György vértanú tiszteletére felszentelt templomot használhatta, mivel Jozefován római katolikus templom nem volt. Jozefova (Torontáljózseffalva) 1945-ben lett Törökkanizsa része.

4. Karlova

Karlova már a középkorban is lakott helynek számított. Egy „Böldreszeg” nevű falu fekk a helyén, azonban ez a település az 1550 és 1552 közötti, törökök ellen vívott harcokban elpusztult. A török hódoltság alatt lakatlan volt, csak később 1740-ben telepítették újra. Ekkor kapta a „Karlova” nevet, amelyet a néhai III. (Habsburg) Károly magyar királyról (1711-1740) neveztek el. Első szerb lakosai a Maros folyó menti megszüntetett határörvidékről, főképp Arad környékéről származtak. Az 1770-es években itt is vándormozgalmat jegyeztek fel a korabeli dokumentumok, több szerb család délebbre, a bánsági határörvidékekre költözött.⁷⁴ Vályi András az alábbiakat közölte a faluról: „Karlova. Rátz falu Torontál Vármegyében. Földesura a Királyi Kamara lakosai katolikusok, fekszik Bossahídhöz 2 órányira, Beodra mellett, határa jó termékenységű, búzával, marhával, szénával bővelkedik, Tamásfalva kiseded Diverticulumá felében nádas, Tisza vize határa mellett folyik el, piaca Török Becsén, és Franyován.”⁷⁵ A szerbek gö-

⁷⁴ REISZIG 1912, 60. p.

⁷⁵ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országnak leírása, II. kötet*, A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll/?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

rögkeleti templomát egy régebbi templom helyén 1836-ban építették és Szent Mihály Arkangyal („*Sveti Mihovil*”) tiszteletére szentelték fel.

A 19. század közepén Fényes Elek a következőket írta a faluról: „*Karlova, rácz falu, Torontál vármegyében, a kikindai szabad területben, Beodrához közel: 48 katolikus, 2 református, 2668 nem egyesült óhitű, 16 zsidó lakossal, óhitű anyatemplommal, 106 egész telekkel. Földesura a kamara.*”⁷⁶

A települést többször érték jelentős csapások, 1855-ben és 1870-ben árvíz mosta el, de 1863 és 1864 között éhínség és kolerajárvány pusztított a faluban. A település a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökbecsei járásának települése lett.

Reiszig Ede az alábbiakat írta Karlováról: „*Karlova, a Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1 115, lakosaié 5 555, akik 182 magyar kivételével szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van.*”⁷⁷

7. táblázat

Karlova nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	4 051	38	74	40	3 702	197
1890	4 704	106	47	56	4 346	149
1900	4 933	88	54	44	4 745	2
1910	5 503	186	36	–	5 279	2

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

8. táblázat

Karlova nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	4 051	86	3 922	–	–	43	–
1890	4 704	111	4 543	–	–	49	1
1900	4 933	107	4 793	–	6	26	1
1910	5 503	198	5 284	–	–	18	3

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

A falu nevét – az impériumváltás után, 1918-ban – lecserélték és Dragutin Ristić-ről, kapta a „*Dragutinovo*” nevet. Dragutin Ristić ezredes volt az, aki szerb seregével a településre bevonulva birtokba vette azt a délszláv királyság javára. A szerbek hálából nevezték el róla a települést. A hála nem tarthatott sokáig és a politikai beállítottság is változott, mivel Karlova (Dragutinovo) és a szomszédos – jelentősebb magyar népességgel is rendelkező – Beodra közigazgatásilag 1946-ban egyesült. Ekkor Karlova (Dragutinovo) és Beodra a Novo Miloševo nevet vette fel. Miloš Klima szerb partizán,

⁷⁶ FÉNYES 1851, 451. p.

⁷⁷ REISZIG 1912, 60. p.

hős volt, aki a második világháborúban harcolt a németek és a magyarok ellen. Egyébiránt két falu olyan közel feküdt egymáshoz, mint Jozefova (Torontáljózseffelva) és Törökkanizsa. Amíg a karlovai római katolikus hívek a beodrai Szent Mária Magdolna tiszteletére felszentelt templomot használták, addig a szerb ortodoxok számára mindkét faluban állt – és áll napjainkban is – egy-egy görögkeleti templom.

5. Kumán

Kumán (szerbül Кумане / Kumane) már a középkorban is létezett, de sok információ nem maradt ránk ebből az időszakból. A falu neve feltehetően a kun népcsoportra utalhat, amely ezen a területen is letelepedett. A török hódoltságot átvészelve, nem néptelenedett el, lakói már ekkor szerbek voltak. Az 1717. évi összeírás idején 13 házat számolt a falu, azonban az 1723/1725. évi gróf Mercy –féle térképen már csak lakatlan pusztavolt a falu helyén. A szerb határőrök (grancsárok) és családtagjaik 1752-ben költöztek ide a megszüntetett tiszai és marosi határőrvidékekről. Az 1770-es években folyamatos szerb ki és bevándorlás volt megfigyelhető a faluban. Az 1788. évben a – török háború miatt – a török kézben lévő Szerbiából további szerb családok telepedtek le Kumánban. Nem sokkal később Vályi András az alábbiakat írta Kumánról: „*Kuman. Rátz falu Torontál Vármegyében. Földesura a Királyi Kamara, a Kikindai kerülethez tartozik, lakosai óhitűek, fekszik Melentzéhez, és Török Becséhez is 1, Bassahídhöz pedig 3 órányira, határa jól termő, bővelkedik búzával, marhával, és szénával, piaca Török Becsén.*”⁷⁸ Több mint ötven évvel később Fényes Elek az alábbiakat közli a faluról: „*Kumánd, Torontál vármegyében, szerb falu, a kikindai szabad kerületben Melenczéhez nyugatra 1 1/4 mérföldnyire: 32 katolikus, 3248 nem egyesült óhitű 2 zsidó lakossal, óhitű anyatemplommal, 136 egész telekkel. Földesura a kamara.*”⁷⁹

A falu épületeinek jó részét az 1854. évi nagy tűzvész megsemmisítette, a lakosok körében pedig az 1873. évi nagy kolerajárvány végzett „tizedelést”.⁸⁰ Kumán szerb görögkeleti templomát – amely a falu központjában áll 1822 és 1832 között építették és Szent Mihály Arkangyal („*Sveti Mihovil*”) tiszteletére szentelték fel. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a szerb, de különösen a román ortodox egyház tartja nagy tiszteletben Szent Mihály Arkangyalt.

A település a „Nagyikindai Kiváltságos Kerület” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökbecsei járásának települése lett.

Reiszig Ede az alábbiakat jegyezte le a faluról: „*Kumán, a szeged-karlovánagybecskereki vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1120, lakosaié 5693, akik nagyrészt szerbajkiuk és görög-keleti vallásúak. Postája, távirója és távbeszélő állomása helyben van.*”⁸¹

⁷⁸ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása, II. kötet*, A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll/?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

⁷⁹ FÉNYES 1851, 234. p.

⁸⁰ A feljegyzések szerint a falu lakóinak 10%-a veszett oda a járványban.

⁸¹ REISZIG 1912, 70. p.

9. táblázat

Kumán nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	4 812	154	29	3	4 397	229
1890	5 463	160	30	5	5 261	7
1900	5 693	171	62	11	5 409	40
1910	6 136	150	32	-	5 913	41

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

10. táblázat

Kumán nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	4 812	175	4 604	6	-	27	-
1890	5 463	129	5 273	3	2	40	16
1900	5 693	157	5 456	7	-	31	42
1910	6 163	173	5 939	1	6	16	28

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

6. Melence

Melence viszonylag fiatal település a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” szerb településeinek sorában. Az 1723/1725-ös gróf Mercy-féle térkép még csak lakatlan pusztaként jelölte. A tiszai és a marosi határörvidék megszüntetése után – 1751-ben és 1752-ben – pravoszláv vallású szerb határőrök és családtagjaik telepedtek le Melencén. Az 1770-es években tömegesen költöztek el a szerbek a délen felállított bánági határörvidékekre, de az 1780-es években a – török háborúk hatásaként – a Balkánról szerb családok érkeztek a helyükre. Más népcsoport feltehetően nem élt köztük, amire Vályi András is utalt a „*Magyar Ország leírása*” című könyvében, ahol az alábbiakat közölte Melencéről: „*Melincze. Rácz falu Torontal Vármegyében. Földesura a Királyi Kamara, lakosai óhitűek, fekszik Nagy Becskerekhez nem messze, és annak filiája, Kumand, és Elemérhez is egy órányira, térséges határa 3 nyomásbéli, búzát, szénát terem, szarvas marhákat, és juhokat nevelnek, bor nélkül szűkölködik, piaca T. Becsén, Ile Kucsora, és Deveták jó három marha nevelő pusztái is vannak*”.⁸²

⁸² Vályi András: *Magyar Országának leírása, II. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

Az 1800-as évek első felében a település lakosságát többször pusztították járványok, de végig megmaradt szerb falunak. Fényes Elek a következőket írta a településről: „Melencze, rácz mezőváros, Torontál vármegyében, a kikindai szabad kerületben, Nagybecskerekhez 1 posta állásnyira északra: 46 katolikus, 6160 nem egyesült óhitű lakossal. Van egy szép bádogos tornyú szentegyháza, postahivatala, 264 egész telke, gazdag búzatermő határa, s felette sok szarvasmarhája. Földesura a kamara.”⁸³ Az 1800-as évek második felében sem volt szerencsésebb a falu, a kolerajárványok a népesség-számban többször is éreztették hatásukat.

Melence a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökbecsei járásának települése lett. Érdemes megemlíteni, hogy a történelmi Torontál vármegye egyedüli, komolyabb gyógyfürdője is itt volt, a Melence melletti Ruzsandafürdő.

A Pallas Nagylexikona lapjain az alábbi információkat olvashatjuk Melencéről: „Melence, nagyközség Torontál vármegye törökbecsei járásában, (1891) 1519 házzal és 8691 lak. (közte 8234 szerb, 160 magyar, 218 német s 56 oláh), takarékpénztárral, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal és postatakarékpénztárral. A községtől negyedóránnyira van a Ruzsanda nevű 166 hektár területű, iszapos fenekű szikós tó, mely mellett fürdőház és vendéglő épült. A fürdővendégek részére 26 lakó- és 16 fürdőszoba áll rendelkezésre, fürödnek azon kívül a tóban is. A tó vize nátriumsókban felette gazdag s azért görvélyes, kőszvényes, csúzos és bőrbajok ellen jó sikerrel használják. [...] 1849. március 29. Theodorovics rác és osztrák katonái és a Nagy-Becskerekre siető Perczel honvédsége között itt véres ütközet volt, mely estig eldöntetlenül maradt, de másnap reggelre Perczel akadálytalanul folytathatta útját Becskerekre.”⁸⁴

A település szerb ortodox templomát 1790-ben építették és Szent Miklós („Sveti Nikola”) tiszteletére szentelték fel. Reiszig Ede a következőket írta Melencéről: „Melencze, a Ruzsanda-tó mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 1661, lakosaié 9292, akik leginkább szerbajkiak és görögkeleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van.”⁸⁵

11. táblázat

Melence nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	7 966	148	177	141	7 117	383
1890	8 691	160	218	56	8 234	23
1900	8 486	210	175	34	8 045	22
1910	8 939	244	143	29	8 511	12

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁸³ FÉNYES 1851, 343. p.

⁸⁴ GERŐ 1896, 484. p.

⁸⁵ REISZIG 1912, 79. p.

12. táblázat

Melence nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	7 966	285	7 611	26	–	44	–
1890	8 691	290	8 242	22	3	83	51
1900	8 486	315	8 073	13	10	59	16
1910	8 939	352	8 546	11	2	26	2

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

7. Mokrin

Mokrin (szerbül Мокрин / Mokrin, régi magyar nevén Homokrév) Árpád-kori település, nevét először – „*Humkreu*” alakban – 1256-ban említette meg egy birtokadományozásról szóló oklevél. Eredeti neve „*Homokrév*” volt. Nevét arról a homokos partú, folyami átkelőről kapta, amely itt működött, az egykori Harangod (ma Aranka) folyónál. Homokrév birtokosai is viszonylag gyorsan cserélődtek a vegyesházi uralkodók oklevelei alapján, azonban a török hódítások idején a régi Homokrév is elpusztult. A kivesszett magyar lakosok helyére szerbek érkeztek. Az 1557/1558-as török defterek harminc házat írtak össze, amelyekben már szerbek éltek. Azonban a 17. század végére a falu teljesen elnéptelenedett.

Az 1723/1725-ös gróf Mercy-féle térképen lakatlan helyként, „*Mogrin*”, „*Mokrin*” néven jegyezték. A marosi határőrvidék megszüntetése után 1751 szeptemberében megindult a szerbek letelepítése az akkor még lakatlan helyre. A szerbek elsősorban a történelmi Arad, illetve Csanád vármegyék területéről érkeztek. Az 1770-es években itt is megfigyelhető volt a vándormozgalom, szerb családok jöttek és mentek, de a település szerb lakosú maradt.⁸⁶

Vályi András a „*Magyar Ország leírása*” című könyvében az alábbiakat írta Mokrinról: „*Mokrin. Magyar, és rátz falu Torontál Vármegyében, földesura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és óhitűek, fekszik Kikindának, Valkánynak, Ó Besenyő, és Mariensfeldnek szomszédságokban, postája is van, 629 határja 4 nyomásbéli térséges, és igen jó földből áll, mely mindenféle gabonát bőven terem, juhokkal, szarvas marhákkal, és sertésekkel is bővelkednek, erdeje nincs, néha kendere, és lenje is jó terem, piaca Becsén, és Szegeden.*”⁸⁷

A leírásból kitűnik, hogy Mokrinban nemcsak szerbek, hanem magyarok is éltek, továbbá a település lakóinak egy része – habár a többség az ortodox felekezethez tartozott – római katolikus felekezetű volt. A klasszicista stílusban – 1762-ben felépített – szerb görögkeleti templomot Szent Mihály Arkangyal („*Sveti Mihovil*”) tiszteletére szentelték fel. A jobbára német és magyar, római katolikus hívek számára 1854 és 1855

⁸⁶ REISZIG 1912, 80–81. pp.

⁸⁷ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Orzágnak leírása, II. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

között építették fel a „Szent Kereszt Felmagasztalása” tiszteletére felszentelt római katolikus templomot.

Mokrin 1837-ben országos és heti vásárok tartására nyert szabadalmat, amely jelentős mértékben elősegítette a fejlődését. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy több irodalomban már mezővárosként szerepel a település. Már Fényes Elek is mezővárosnak jelölte meg „geográfiai szótárában”: „Mokrin, rácz-magyar mezőváros, Torontál vármegyében, a kikindai kerületben, Kikindához északra 1 1/2 mérföldnyire: 240 katolikus, 2984 nem egyesült óhitű, 48 zsidó lakossal, nem egyesült óhitű anyatemplommal, postahivatallal és váltással, Csatád és Török-Kanizsa közt, vendégfogadóval, 289 egész telekkel. Földesura a kamara.”⁸⁸

A település a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye nagykikindai járásának egyik települése lett.

A Pallas Nagy Lexikonában a következőket olvashatjuk a településről: „Mokrin, Homokrév/Мокрун, Mokrin, nagyközség Torontál vármegye nagykikindai járásában, (1891) 1 623 házzal és 8 723 lakossal (közte 613 magyar, 1 340 német és 6 635 szerb); van 2 takarékpénztára, élénk marhavására, vasúti és gőzhajóállomása, posta- és táviróhivatala és postatakarékpénztára. 1849. április 23. Perczel innen és N.-Kikindáról a szerbeket kiveri.”⁸⁹ Reiszig Ede is lejegyezte Mokrinról a fontosabb tudnivalókat: Mokrin, a szeged-temesvári vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1 780, lakosaié 9 279, akik közül 838-an magyarok, 1 603-an német- és 6 833-an szerb-ajkúak. A vallásfelekezetek közül a római katolikusok és a görög-keletiek vannak többségben. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van.⁹⁰

13. táblázat

Mokrin nagyközség anyanyelvi adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	7 331	442	918	31	5 570	370
1890	8 723	613	1 340	69	6 635	66
1900	8 952	838	1 394	97	6 533	90
1910	8 835	814	1 233	89	6 592	107

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

14. táblázat

Mokrin nagyközség felekezeti adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	7 331	1 251	5 884	3	32	154	7
1890	8 723	1 708	6 690	16	28	169	112
1900	8 952	1 974	6 647	30	81	124	96
1910	8 835	1 757	6 739	31	132	99	77

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁸⁸ FÉNYES 1851, 453. p.

⁸⁹ GERŐ 1896, 732. p.

⁹⁰ REISZIG 1912, 80–81. pp.

8. Ókeresztúr

Ókeresztúr (szerbül Српски Крстур / Srpski Krstur, régebbi magyar nevén Szerbkeresztúr) a „Nagykikindai Kiváltságos Terület” legészakabbi települése volt. Középkori eredetű település, nevét a 14. században említette először az oklevél, „Papkeresztúr” alakban. A későbbi időkben a falut – társaihoz hasonlóan – adták-vették a birtokosai, egészen addig, amíg török uralom alá nem került. Ebben az időszakban az 1557/1558-as török defterek tíz lakott házat írtak össze – lakói ekkor még magyarok voltak. A török hódoltság alatt Ókeresztúr is elnéptelenedett. Egy 1647-es feljegyzés már lakatlan helyként tartotta számon. Miután a császáriak 1716-ban elfoglalták Temesvárt, szerbek kezdtek Ókeresztúr területén letelepedni, azonban 1735-re ismét lakatlan hely lett. A tiszai és marosi határörvidék felosztása után, 1752-ben ide is nagyobb számú szerb betelepülés irányult.⁹¹

Vályi András könyvében a következők szerint emlékezett meg a faluról: *Keresztúr. Rátz Keresztúr. Rátz falu Torontál Vármegyében földes Ura a Királyi Kamara, lakosai óhitűek, a Kikindai kerülethez tartozik, fekszik Török Kanizsához, és Gyálához sem messze, négy nyomásbéli határa jól termő, földje agyagos, 349 szarvast, marhákat, és számos sertéseket tartanak lakosai, piacok Szegeden.*⁹²

A szerbek görögkeleti temploma eredetileg a 18. században épült, azonban ez elpusztult, a ma is álló szerb ortodox templomot 1818-ban emeleték és „Sárkányölő” Szent György („Sveti Velikomučenika Georgija”) vértanú tiszteletére szentelték fel.

Fényes Elek a következőket írta a településről „geográfiai szótárában”: „*Rátz-Keresztúr, Torontál vármegyében, szerb falu, Szegedhez délre 2 órányira: 50 katolikus, 1476 görög nem egyesült óhitű, 6 zsidó lakossal, óhitű anyateplommal, s 66 egész telekkel. Határának nagy része mocsáros és sokat szenved a Tisza árjaitól. Földesura a kamara, s a kikindai szabad kerülethez tartozik.*”⁹³

Ókeresztúr a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökkanizsai járásának települése lett.

A falu neve a Pallas Nagy Lexikonában is előfordul: „*Keresztúr, Szerb-Keresztúr, nagyközség Torontál vármegye törökkanizsai járásában, (1891) 2677 szerb és magyar lakossal*”⁹⁴

Reiszig Ede pedig a következő fontosabb információkat írta a faluról: „*Ókeresztúr, azelőtt Szerb-Keresztúr, a tiszamenti nagyközség házainak száma 577, lakosaié 3305, akik magyarok és szerbajkúak, római katolikus és görög-keleti vallásúak. Portája, távírója és vasúti állomása helyben van.*”⁹⁵

⁹¹ REISZIG 1912, 99. p.

⁹² VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása, II. kötet.* A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

⁹³ FÉNYES 1851, 471. p.

⁹⁴ GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona, X. kötet, (Kacs- Közellátás),* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895. 442. p.

⁹⁵ REISZIG 1912, 99. p.

15. táblázat

Ókeresztúr nagyközség anyanyelvi adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	2 388	292	66	9	1 890	131
1890	2 677	405	11	10	2 251	–
1900	2 958	535	18	13	2 381	11
1910	3 053	507	15	10	2 511	10

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

16. táblázat

Ókereasztúr nagyközség felekezeti adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2 388	292	2 021	–	6	69	–
1890	2 677	337	2 291	1	2	45	1
1900	2 958	462	2 445	–	6	45	–
1910	3 053	454	2 558	–	6	31	4

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

9. Tarros (Tiszatarrós)

Tarros, későbbi nevén Tiszatarrós (Tapau / Taraš) nemcsak a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület”, hanem a később azt beolvasztó Torontál vármegye egyik legrégebb települése volt. III. Béla magyar király (1172-1196) névtelen jegyzője, Anonymus a Gesta Hungarorum is utalt a településre, ahová később kunok telepedtek. A falu neve már az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben is szerepelt „Tarhus” alakban és ebben az időben már „egyházias hely” volt. A vegeyházi királyok regnálása (1301–1526) alatt többször is elfordult a falu neve a különféle adományozásról szóló dokumentumokban. Tiszatarrós azonban a török hódoltság alatt elnéptelenedett és még az 1723-1725-ös gróf Mercy-féle térképen is a lakatlan helyként volt feltüntetve. Ahogy a több település esetében, úgy Tiszatarróra is 1752-ben érkeztek meg a szerb betelepülők. Habár az 1770-es években volt ki- és beköltözés, de alapvetően megmaradt szerb településnek a falu.⁹⁶

Vályi András a következőket írta a faluról: „Tarás. Rátz falu Torontál Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai óhitűek, fekszik Csurog, Elemér, és Kumánd között; határa három nyomásbéli, búzát, szénát jól terem, marhát 460 nevel, bora kevés, piaca Becsén, réve is van, vize Tisza.”⁹⁷

⁹⁶ REISZIG 1912, 123. p.

⁹⁷ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása, III. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1799. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll/?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

Fényes Elek „geográfiai szótárában” az alábbiakat találjuk a faluról: „*Taras, rácz falu, Torontál vármegyében, a Tisza mellett egy szegletben, Becskerekhez nyugat-északra 2 mérföldnyire: 10 katolikus, 1262 nem egyesült óhitű lakossal, s anyatemplommal, 33 egész jobbágytelekkel. Határának nagy része mocsáros. Földesura a királyi kamara, s a kikindai szabad kerülethez tartozik.*”⁹⁸

A település a „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökbecsei járásának települése lett.

A falu közepén található szerb ortodox templomot 1850 és 1853 között építették és „*Sárkányölő*” Szent György („*Sveti Velikomučenika Georgija*”) vértanú tiszteletére szentelték fel. Személyét a Szerb Ortodox egyház nagy becsben tartja, hiszen Szent György – egyebek mellett – Szerbia védőszentje is.

Reiszig Ede a következőket közli a faluról: „*Tiszatarros. Azelőtt Tarras, a Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 312, lakosaié 2107, akik leginkább szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája Kumán, távirója és vasúti állomása Melencze.*”⁹⁹

17. táblázat

Tarros (Tiszatarros) nagyközség anyanyelvi adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	1 429	24	22	6	1 310	67
1890	1 513	16	12	1	1 438	46
1900	1 779	14	18	–	1 747	–
1910	2 107	28	15	1	2 063	–

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

18. táblázat

Tarros (Tiszatarros) nagyközség felekezeti adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	1 429	54	1 369	1	–	5	–
1890	1 513	17	1 448	–	–	12	36
1900	1 779	26	1 746	–	–	5	2
1910	2 107	33	2 064	–	–	10	–

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁹⁸ FÉNYES 1851, 289. p.

⁹⁹ REISZIG 1912, 123. p.

10. Vrányova (Aracs)

Vrányova, illetve Frányova ismertebb – és egyben régi magyar – neve Aracs (szerbül Арача / Arača). A „Vrányova”, „Vránova”, illetve „Frányova”, „Franyova” a település 18-19. századi szerb nevei.

Aracs első írásos említése „Arach” formában az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben történt. Jelentősebb hely lehetett, mert 1422-ben, mint vásáros helyet tartották nyilván. Mivel közel feküdt (Török)Becséhez, ezért nem csodálkozhatunk, hogy 1440-ben, mint a becsei vár tartozéka jelent meg egy okiratban. Ekkor és 1441-ben „oppidum”-ként említik. Egyébiránt a középkori Torontál vármegye, amely későbbi névrokonától eltérően az egyik legkisebb magyarországi vármegye volt, a 15. században sokszor tartotta itt a megyegyűléseit. Az akkori vármegye központja hol (Török)Becse, hol Aracs volt. A török még 1551-ben elfoglalta a települést, amely a török hódoltság idején elpusztult. A zentai csata – 1697 – után szerbek kezdtek letelepedni ezen a területen és „Vrányová” („Varjas”) névvel illeték falujukat. Azonban a Tisza áradásai miatt az 1726-ra már jelentős települést egy kevéssel arrébb kellett költöztetni egy biztonságosabb területre.

Az 1751. év jelentős a szerbek történelmében. A tiszai és marosi határőrvidék megszüntetésekor, Moholról, Óbecséről és Péterrévéről nagyszámú szerb bevándorló érkezett a faluba, ezáltal a térség egyik legnagyobb lélekszámú szerb közössége lett. Azonban 1766 és 1768 között a déli – bánági – határőrvidékek létrehozásakor sok szerb elvándorolt Vrányováról. Vályi András a „Magyar Ország leírása” című munkájában is röviden megemlékezett Vrányováról (Aracsról): „Franyova. Elegyes falu a Bánátban Torontál Vármegyében, lakosai óhitűek, fekszik Beodra, és Török Betse között. Határa középszerű, vagyonai különfélék.”¹⁰⁰

Az előbbi leírásból sok nem derül ki, de annyi bizonyos – az „elegyes” kifejezésből következtethetünk –, hogy a szerbek mellett mások, így például magyarok is éltek a településen. A későbbiekben, 1820 és 1840 között a magyarság lélekszáma is gyarapodásnak indult, mivel sok szegedi, illetve Szeged környéki, továbbá bácskai és a Maros folyó mellől érkezett iparosok, jelesül hajóácsok és molnárok érkeztek családjaikkal a faluba. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején a magyar lakosság több ízben támadásnak volt kitéve a szerbek részéről, különösen akkor, amikor Knićanin szerb vezér felkelőivel bevonult a településre és ott a kocsmában „haditörvényszéket ült”. A magyarokat és magyar érzelműeket embertelen kegyetlenséggel büntette.

Pár évvel később Fényes Elek az alábbiakat közölte a településről: „Franyova, rácsmagyar mezőváros Torontál vármegyében, a kikindai szabad kerületben, Török-Becse szomszédságában a Tisza bal partján: 414 katolikus, 18 evangélikus, 14 református, 4712 nem egyesült óhitű, 60 zsidó lakossal, nem egyesült óhitű anyatemplommal, gabonatarházakkal, s 173 egész jobbágytelekkel. Földesura a kamara.”¹⁰¹

¹⁰⁰ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar Országának leírása*, I. kötet, A Királyi Universitásnak betűivel, Buda, 1796. Internetes elérhetőség: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (Letöltés ideje: 2014. október 31.)

¹⁰¹ FÉNYES 1851, 478. p.

A település a „Nagykikindai Kiváltságos Kerület” megszűnése után a történelmi Torontál vármegye törökbecsei járásának települése lett. A település nevét 1888-ban változtatták Aracsra.

A szerbek görögkeleti templomát 1796-ban építették és Keresztelő Szent János („Sveti Jovana Preteče i Kristiteljja”) tiszteletére szentelték fel. A magyarok római katolikus templomát pedig jó száz évvel később, 1904-ben építették. Habár a római katolikus plébániát 1881-ben már megalapították. Aracshoz tartozott és tartozik ma is, a Délvidék egyik legrégebbi építészeti emléke, az „aracsi pusztatemplom”. A románkorai gótikus stílusú templomot a 13. században építették. A török időkben, a 16. században pusztult el, azóta romokban van. Állagmegóvása a 19. századtól szinte folyamatos. A romtemplom a délvidéki magyarság kultikus emléke.

A Torontál vármegye monográfiában Reiszig Ede a következőket közölte a faluról: „Aracs, azelőtt Vránova vagy Frányova, a Tisza bal partján fekvő nagyközség. Házainak száma 1 648, lakosaié 9 144, akik közül 2 205 magyar és római katolikus, 6 935 szerbajkú s görögkeleti vallású. Postája és vasúti állomása helyben van, távirója és hajóállomása Törökbecse.”¹⁰²

19. táblázat

Vránova (Aracs) nagyközség anyanyelvi adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Anyanyelv					
	Összesen	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb
1880	6 635	1 124	83	34	5 144	250
1890	7 550	1 531	87	39	5 870	23
1900	8 487	1 880	67	42	6 494	4
1910	9 163	2 299	51	30	6 753	30

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

20. táblázat

Vránova (Aracs) nagyközség felekezeti adatai (1880-1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Görögkeleti	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	6 635	1 199	5 364	2	12	57	1
1890	7 550	1 576	5 924	1	1	47	1
1900	8 487	1 879	6 547	1	23	37	–
1910	9 163	2 351	6 790	4	3	5	10

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

¹⁰² REISZIG 1912, 29. p.

RICHÁRD GYÉMÁNT

THE ETHNIC AND RELIGIOUS CHARACTERISTICS OF THE PRIVILEGIED DISTRICT OF NAGYKIKINDA

(Summary)

The „*Privileged District of Nagykikinda*” (Hungarian: „*Nagykikindai Kiváltságos Kerület*”, Serbian: „*Великокикиндски привилеговани диштрикт*” / „*Velikokikindski privilegovani dištrikt*”; German: „*Privilegierten Bezirk Gross-Kikinda*”; Latin: „*Regio-privilegiatus Districtus Magnokikindiensis*”) was an administrative unit of the Habsburg Monarchy between 1774 and 1876. It was an autonomous area mainly inhabited by ethnic Serbs with Germans and Hungarians minority. This area included 10 settlements; one town and nine villages. These settlements were: Nagykikinda, the capital, and Basahid, Jozefova (Torontáljózseffalva), Karlova, Kumán, Melence, Mokrin, Ókeresztúr, Tarros, Vrányova (Araacs).

The Privileged District of Nagykikinda was formed on November 12, 1774, by the decision of Habsburg Empress, Maria Theresa (1740-1780) through the special charter, as the specific feudal governmental administrative unit with headquarters in Nagykikinda. Until 1778, the „*Privileged District of Nagykikinda*” was part of the „*Temeschwarer Banat*”. Which area was an other separate Habsburg „crown land”. And then part of the „*Torontál County*” within the Habsburg Kingdom of Hungary. From 1849 to 1860 it was part of the „*Serbian Vojvodina and Temeschwarer Banat*”, a separate Austrian land. After abolishment of the „*Serbian Vojvodina and Temeschwarer Banat*” in 1860, territory of the „*Privileged District of Nagykikinda*” was again included into „*Torontál County*” until 1876 when it was abolished, and its territory was allocated both organizationally and administratively to the direct authority of the „*Torontál County*” with the capital in Nagybecskerek.